

HECE

HECE AYLIK EDEBİYAT DERGİSİ YIL: 26 SAYI: 301 OCAK 2022

DOSTOYEVSKİ ÖZEL SAYISI

CİLT II

HECE ÖZEL SAYILARI

- 1- TÜRK ÖYKÜCÜLÜĞÜ
- 2- TÜRK ŞİİRİ
- 3- AHMET HAMDİ TANPINAR
- 4- TÜRK ROMANI
- 5- DİRİLİŞ VE SEZAI KARAKOÇ
- 6- ELEŞTİRİ
- 7- EDEBİYAT DERGİSİ VE NURİ PAKDİL
- 8- HAYAT, EDEBİYAT, SİYASET
- 9- BÜYÜK DOĞU VE NECİP FAZILKISAKÜREK
- 10- ÇOCUK EDEBİYATI
- 11- HAREKET VE NURETTİN TOPÇU
- 12- MEKTUP
- 13- NÂZİM HİKMET
- 14- CAHİT ZARİFOĞLU
- 15- MEHMED ÂKİF ERSOY
- 16- MODERNİZMDEN POSTMODERNİZME
- 17- YAHYA KEMAL BEYATLI
- 18- ŞEHİRLERİN DİLİ
- 19- CEMİL MERİÇ
- 20- YERLİLİK
- 21- RASİM ÖZDENÖREN
- 22- GEZİ
- 23- KEMAL TAHİR
- 24- MEDENİYET
- 25- MUHAMMED İKBÂL
- 26- İSLÂM MEDENİYETİ
- 27- ORHAN KEMAL
- 28- BATI MEDENİYETİ
- 29- PEYAMİ SAFA
- 30- GÜNLÜK
- 31- ALİYA İZZETBEGOVIÇ
- 32- DİJİTAL/SAYISAL KÜLTÜR
- 33- AHMET HAŞİM
- 34- AFRİKA
- 35- SABAHATTİN ALİ
- 36- TÜRK EDEBİYATINDA POLEMİKLER
- 37- HİKÂYENİN TÜRKÇE SESİ ÖMER SEYFETTİN
- 38- KARL MARX
- 39- AKİF İNAN
- 40- DENEME
- 41- ALAEDDİN ÖZDENÖREN
- 42- SANAT

IV. BÖLÜM

DOSTOYEVSKİ'NİN ESERLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR

DOSTOYEVSKİ'NİN ESERLERİNDE İÇERİK, BİÇİM, KURGU VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

- Vefa Taşdelen* / Varoluşçu Edebiyat: Dostoyevski Örneği / 647
- Tatyana Sergeevna Karpaçeva* / F. M. Dostoyevski'nin Eserlerinde Dinî Suçlar / 660
- Kasım Müminoğlu* / Dostoyevski'de İnsan ve Varoluşu / 677
- Aleksandr Borisoviç Krinitsın* / Dostoyevski'nin Geç Dönem Eserlerinde Kahramanların Yapısı ve Tipolojisi / 706
- Gürsel Korat* / Romanda Zaman ve Dostoyevski / 732
- Ludmila Pelepeycenko - Svetlana Revutskaya* / F. M. Dostoyevski'nin Yapıtlarındaki Tartışmaların Kavramsal ve İletişimsel Özelliği / 736
- Necati Yalçın* / Dostoyevski'nin Eserlerinde İletişim Ögelerinin Kullanımı Üzerine Bir Çalışma / 749
- Mariya Pavlovna Galışeva* / F. M. Dostoyevski'nin Yazın Sanatında Hafıza ve Hatıra Problemi / 765
- Feliks Vyaçeslavoviç Makariçev* / F. M. Dostoyevski'nin Poetikasında Soyтары-Yamantılık-Meczip / 784
- Kemal Umudova* / Dostoyevski'nin Metinlerinin Yorumlanması Sorunu: İnsan mı? Küçük İnsan mı? / 794
- Jale Coşkun* / F. M. Dostoyevski'nin Eserlerinde Dil ve Üslup / 807
- Saadet Büyük Güler* / *Karamazov Kardeşler* Adlı Romanın Lehçe Çevirisindeki Yan Metinsel Ögeler / 816

DOSTOYEVSKİ'NİN MÜNFERİT ESERLERİNİ VE KAHRAMANLARINI KONU ALAN İNCELEMELER

- Natalya Aleksandrovna Makariçeva* / Raskolnikov'un Teorisindeki Cinsiyete Özgü Bakış Açısı: Kahramanın Psikolojik Çatışma Bazında Kendisini Tanımlama Sorunu / 840
- Sofya Kurban* / Karnavaldaki Kırmızı Şapkalar / 857
- Safiye Gölbaşı* / Dostoyevski'nin İlk Dönem Eserlerinde (1846-1862) Annenin Rolü / 862
- Yelena Yuryevna Safronova* / F. M. Dostoyevski'nin *Ezilmiş ve Aşağılanılmışlar* Romanında Hukuki Söylem / 871
- Sergey Kibalnik* / Dostoyevski'nin *Ecinniler* Romanı: Politik Bir Bildiri mi, Yoksa Şahsi Anılar mı? / 907
- Ayla Kaşoğlu* / Rus Edebiyatında Varoluşçuluğa Bir Örnek: *Yeraltından Notlar* / 929
- İvan Pavlii* / Dostoyevski'nin Son Romanı *Karamazov Kardeşler*'de Yansıyan Dinî Görüşleri / 942
- Nurcan Özkaplan Yurdakul* / Dostoyevski ve Biz / 962
- Mehmet Kurtoğlu* / Dostoyevski'nin Din ve Tanrı Anlayışı / 980
- Ali Göçer* / Öldürme Hakkı / 994
- Günay Güner* / *Karamazov Kardeşler*'de Derin Yapı ve İnsanlık Durumları / 1003
- Birsan Karaca* / Buzun Ateşle Dansı Sürecini Taçlandıran Bir Eser: *Karamazov Kardeşler* / 1028
- Hristo Manolakev* / F. M. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* Romanı / 1035
- Hülya Arslan* / F. M. Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* Adlı Eserinde Peterburg / 1055
- Olga Vyaçeslavovna Zolotko* / F. M. Dostoyevski'nin "Gülünç Bir Adamın Düşü" Hikâyesinde "Evrendeki Tekrarlamalar" / 1060

Ayten Er / Dostoyevski'nin *Beyaz Geceler* Adlı Uzun Öyküsünde Uzamin Sembol Değeri / **1075**

Sevgi Ilica / Dostoyevski'de Mizahi Eleştirisi: *Stepaňkovo Köyü ve Sakinleri* / **1087**

Esra Elmaciođlu / Kurmaca ve Gerçekliğin Sınırlarında Bir Roman: *Baden Baden'de Yaz* / **1102**

Gülhanım Bihter Yetkin / F. M. Dostoyevski'nin Hafif Vodvil Güldürüsü: *Başkasının Karısı ve Yatağın Altındaki Koca* / **1111**

Lu Xun / *Fakir İnsanlar* [Qiong Ren (窮人)] / **1127**

V. BÖLÜM

OKURLARIN ALGI DÜNYASINDA DOSTOYEVSKI

Mehmet Ayçi / "Yüz/De/Yüz": Kırk Bir / **1133**

İrfan Çevik / Bir Devin Devre Dışı Halleri / **1139**

Nihat Ercan / Dostoyevski'yi Anlama Uğraşım / **1151**

Hayrettin Durmuş / *Suç ve Ceza*'ya Farklı Bir Bakış / **1154**

Mustafa Uçurum / Dostoyevski ve Kahramanları / **1160**

Nebahat S. Ercan / Karatahtanın Önünde / **1167**

İbrahim Demirci / Dostumuz "Dosto" / **1171**

Ertan Örgen / Yıllar Sonra Dostoyevski / **1173**

Birsan Karaca / Boşluğa Yazılmış Bir Mektup / **1174**

VI. BÖLÜM

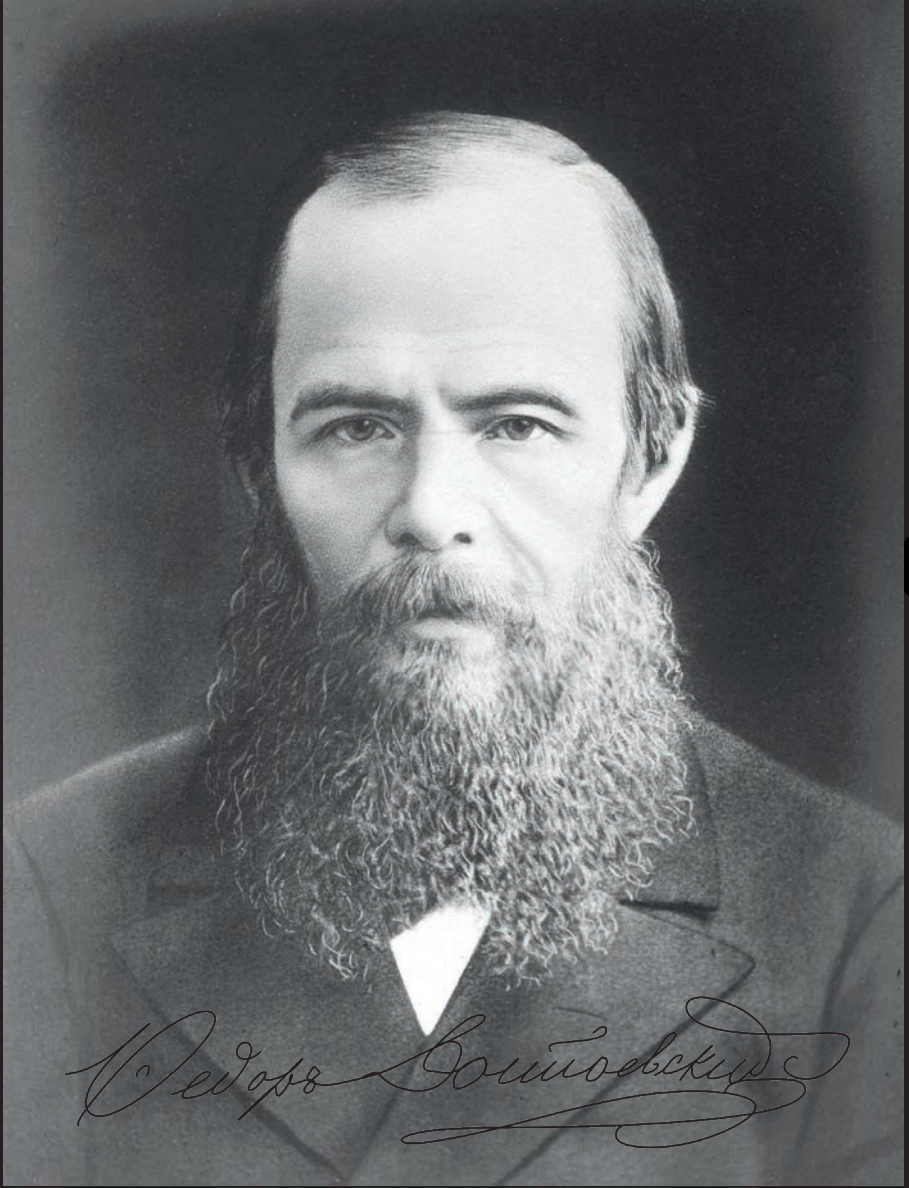
BİBLİYOGRAFYA

Jale Gül Çoruk / F. M. Dostoyevski'nin Eserlerinin Türkçe Çevirileri ile Yazar Hakkında Yazılan

Kitap, Makale ve Tezlerin Bibliyografyası / **1179**

DOSTOYEVSKI'NİN EDEBİ ESERLERİ / **1211**

YAZARIN GÜNLÜĞÜ'DE (ДНЕВНИК ПИСАТЕЛЯ) YAYIMLANAN VE TÜRKÇEYE ÇEVİRİLEN ESERLERİ / **1218**

IV. BÖLÜM

**DOSTOYEVSKİ'NİN
ESERLERİ ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR**

DOSTOYEVSKI'NİN ESERLERİNDE İÇERİK, BİÇİM, KURGU VE ÜSLUP ÖZELLİKLERİ

Vefa Taşdelen

VAROLUŞÇU EDEBİYAT: DOSTOYEVSKI ÖRNEĞİ

1992 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde bitirdiğim *Varoluşçuluk ve Edebiyat Etkileşimi* başlıklı tezin içinde Kierkegaard, Jaspers, Heidegger, Marcel gibi varoluşçu filozoflar yanında Dostoyevski, Kafka, Sartre, Camus gibi romancıların eserleri de varoluşçu temalar bağlamında inceleniyordu. Türkiye'den de Oğuz Atay'ı almıştık değerli hocam Nejat Bozkurt'la. Tez bittikten sonra da konu hakkında çalışmaya devam ettim. Van'daki ilkokul öğretmenliğim süresinde (1992-1994) yazdığım "*Duino Ağıtları*"nda İnsanın Varoluşu Sorunu" başlıklı yazıyı, "*Godot'yu Beklerken: Varoluşa Ağıt*" başlığı ile doktora seminer dersimde sunduğum (1997) çalışmayı da bu kapsamda değerlendirebilirim. Daha sonra bu iki çalışmayı *Seyir* dergisinde bölümler hâlinde yayınladım.¹ Nuri Pakdil'in *Korku ve Umut* eserleri üzerine yazdığım iki yazıyı da bu kategoriye dâhil edebilirim.²

Varoluşçuluk ve Edebiyat Etkileşimi başlıklı tez, ilk çıkış noktasında *Dostoyevski'nin Eserlerinde Varoluşçu Temalar* şeklindeydi. Bu konuda dönemin imkânları dâhilinde zengin bir koleksiyon yapmış, Dostoyevski'nin temel eserlerinden bazılarını ikinci bazılarını da üçüncü kez okumuştum. Tezdeki bu kurguya sadık kalsaydık kuşkusuz benim için çok daha derli toplu ve çok daha kolay bir çalışma olacaktı. Ancak tezin başlığı ve içeriği şu an hatırlayamadığım bir nedenle *Varoluşçuluk ve Edebiyat Etkileşimi* olarak değişince tezgâha yeni işler yeni eserler yığıldı ve sonuçta çalışma bir yıl uzadı.

¹ "*Duino Ağıtları*"nda İnsanın Varoluşu Sorunu", *Seyir Estetik ve Sanat Dergisi*'nin 1 ve 2. sayılarında (1997). "*Godot'yu Beklerken: Varoluşa Ağıt*" da yine aynı derginin 3., 4. ve 5. sayılarında (1998) yayımlandı.

² Bu yazılardan ilki, yani "Nuri Pakdil'in *Korku* ve Samuel Beckett'in *Godot'yu Beklerken* Adlı Oyunlarında Varoluşun Anlamı Sorunu" başlıklı olanı, 16 Nisan 2011 tarihinde Ankara'da yapılan *Edebiyat Eylemi ve Nuri Pakdil Sempozyumu*'nda sunulmuş ve bildiriler kitabında yer almıştır. Bkz. *Edebiyat Eylemi ve Nuri Pakdil*, Hazırlayan: Hüseyin Su, Hece Yayınları, Ankara, 2013. İkincisi ise bir kitap fuarında sunulmak üzere hazırlanmıştır.

Ve bu bir yıl da sonra dört yıla mal oldu. Böylece hikâye uzayıp gitti. Ama geri dönüp baktığımda söz konusu çalışmayı yapabilmek için ne kadar çok yoğunlaştığımı ve daha sonraki dönemlerde sık sık kendisine başvuracağım bir birikim elde ettiğimi bugün daha iyi anlayabiliyorum.

Aşağıdaki yazı *Varoluşçuluk ve Edebiyat Etkileşimi*'nin 121-144 sayfaları arasından alınmıştır. Bunca yıl aradan sonra tekrar bu konuya dönmek, benim için de son derece hoş ve hatıralarla yüklü bir yolculuk oldu. Ve bugün bu metinlerin bende kelime kelime, cümle cümle nasıl yer ettiğini hayret ve şaşkınlık içinde yeniden görüyorum.

Fyodor Dostoyevski: Uyumsuz Duyarlık

Dostoyevski, 19. Yüzyılın büyük entelektüel krizleriyle birlikte varoluşçu problemlerin en geniş ve en derin anlamda eserlerinde yer bulduğu bir düşünce ve sanat adamıdır. Roman sanatının geniş anlatım imkânlarından ustaca yararlanabilmiş, ele aldığı her konu üzerinde olabildiğince derinleşerek insanın düşünme, sezme ve hissetme yeteneğinin sınırlarını zorlamıştır. Onun yüksek duyarlığı pek çok kişinin geçemediği yolların, keşfedemediği dünyaların kapılarını ona aralamıştır. Ondaki düşünür ve sanatçı olma bilinci o kadar ileri seviyededir ki, en kötü ve en sıkıntılı günlerinde bile onu bırakmamış, hatta onun için yüksek bir yaşama ve direnme eşiği oluşturmuştur. O ruhundaki olumsuz enerjiyi yazarak olumluya dönüştüren bir simyacıdır. Maddi durumunun kötülüğü, üstelik bir türlü kurtulamadığı kumar tutkusunu elbiselerini bile rehine vermesine neden olurken, ömrünün sonuna kadar kendisini bırakmayan sara hastalığı ve diğer rahatsızlıkları da kendisine derin acılar çektirmiştir. Bütün bunlara bir de kuşkucu kişiliğinin sürekli kendisini içine doğru çektiği teolojik ve felsefi sorunlar eklenirse, Dostoyevski'nin sanat ve düşünce dünyasının bereketli toprağı görünmüş olur. Bütün bu sorunlar, bir kahramanı için söylediği nitelemeden hareketle söylersek onu bir "karmaşa" hâline getirmiştir. Sürgünde bulunduğu Omsk kentinden bir dostuna yazdığı mektupta bahsettiği şeyler onun bu yönünü açıkça ortaya koyar: "Size kendimden bahsedecek olursam bu yaşta hâlâ bir çocuğum ben: inançsız, kuşkucu ve galiba hayatının sonuna kadar da böyle kalacak bir çocuk. Ne korkunç acılar vermiştir bu bana; hâlâ da vermekte. Bütün bunlara karşı elimde kuvvetli deliller olduğu hâlde imanı özlemek!... Oysa Tanrı bana arada sırada gerçek huzuru veriyor. Böyle anlarda sevip sevdiğimin farkına varıyorum. Her kim ki bana İsa'nın gerçeğin dışında olduğunu ve gerçeğin onu dışarıda bıraktığını kanıtlarsa, o zaman ben gerçeğin yanında değil İsa'nın yanında olmayı tercih ederim" (Dostoyevski, 1973: 71-72).

Dostoyevski'nin ortaya koyduğu sorunlar, hangi çağda ve mekânda olursa olsun, insanın yaşadığı sürece kendine sormadan, olumlu ya da

olumsuz cevap bulmadan duramayacağı sorulardır. Dostoyevski bu sorunları, salt edebî planda kalmadan, filozofça bir tavırla ve sanatsal bir duyarlılıkla ele almış; sadece düşünen insan açısından değil, aynı zamanda yaşayan ve eyleyen insan açısından da çözümler üretmeye çalışmıştır. Onun eserlerinde kurgulanmış, hayal edilmiş insanlar değil, ruhları ve bedenleri, arzuları ve sevinçleri, sevgileri ve nefretleri, inançları ve inkârları ile gerçek, yaşayan insanlar vardır. Onlar belli kategoriler, tanımlama ve sınırlamalar içinde değil, insan olmanın tüm imkânlarını kişiliklerinde taşırlar.

Dostoyevski'yi ne doğa, ne dekor, ne toprak ilgilendirir; bütün dünya onun kafasında ve ruhundadır. Camus, Dostoyevski'den beri sanat eserlerinde doğa manzaraları görünmez oldu derken, bir yandan sanatın gerçek anlamda insan sorunlarına yaklaştığını, öte yandan da bu yaklaşımın sanatı doğadan kopardığını belirtmiş olur. Dostoyevski'de, Tolstoy'da rastlanan canlı doğa betimlemeleri yoktur. Onun bütün sorunu insanın varoluşu ve bundan türeyen problemleridir. Dostoyevski'de mekân duygusu zayıftır. Mekân âdeta kendi boyutlarını yitirerek psişik dünyanın bir uzantısı hâline gelir. Sokaklar "iç karartıcı", "izbe" ve "kötü kokulu"dur. Odalar tavan aralarında ve duvarlarında delikler vardır. Raskolnikov bu sokaklardan geçerek tavan arasındaki odasına gelir ve öldürdüğü kadının kanıyla ıslanmış çoraplarını duvardaki deliğe sokar. Dostoyevski'nin betimlemelerinde mekân psişik durumun bir uzantısı, hatta onunla kaynaşmış durumdadır.

Dostoyevski'nin çizmiş olduğu karakterler insan olmanın tüm imkân ve ihtimali içinde yaşarlar. Onlarda bir belirlenmişlik, sınırlanmışlık ve belli davranış kalıpları içine oturmuşluk yoktur. Onlar sürekli sonucu nasıl olacağı öngörülemeyen bir değişim ve dönüşüm süreci içinde bulunurlar. Bu bakımdan sözü edilen bu kişilerden her türlü davranış, düşünüş ve yaşayış biçimi beklenebilir: Anne çocuğunun katilini affedebilir, adam düşmanının ayağına kapanabilir, kötüler iyi, iyiler kötü olabilir; kişi seveceği yerde nefret edebilir, nefret edeceği yerde sevebilir. Onun dünyasında düşmanını sevenler, dostundan nefret edenler vardır; fakirlikleriyle övünen yoksullar zenginliklerinden utanan servet sahipleri vardır. André Gide, Raskolnikov'un "kaldırım yosması Sonya'nın ayaklarına kapanması, Starets Zosima'nın ileride baba katili olacak olan Dimitri'nin önünde eğilmesi karşısında acının evrensel ve öznel yönünden söz eder (Gide, 1968: 129). Bu özellikleriyle Dostoyevski'nin dünyası öngörülemeyen, şaşırtıcı ve sürprizlerle dolu bir dünyadır. O, bu çeşitliliği ile insanı, insanın iç dünyasındaki zenginliği yansıtır. Bu özellikleriyle Dostoyevski'nin dünyası çelişkilerle dolu olsa da başlıca sorunu insan olan bir dünyadır. İnsan olmanın evrensel ve zaman-üstü özellikleri en yetkin şekliyle onun eserlerinde ifade bulur.

Dostoyevski'nin düşünce ve problem alanının merkezini Tanrı'nın varlığı ya da yokluğu tartışması oluşturur. Aslında sorun tam olarak Tanrı'nın

varlığı veya yokluğu sorunu değildir: Tanrısız insanın ne yapacağı, nasıl yaşayacağı, daha doğrusu yaşayıp yaşayamayacağı sorunudur. Diğer birçok insanî problem bu tartışmadan kaynaklanır. Dostoyevski'ye göre "Tanrı var mı, yok mu?" sorusu, insanın bir cevap bulmadan yaşayamayacağı denli önemlidir. "Ben Tanrı'yla bozmuşum; bana azap veren yalnız bu... İnsanların bu konularla ilgilenmeden nasıl yaşayabildiklerine şaşıyorum. Ya gerçekten Tanrı yoksa! Ya bu düşünceyi insanların yarattığını söyleyen Rakitin haklıysa! Tanrı yoksa yeryüzünün de, kâinatın da başı insandır. Mükemmel! Yalnız Tanrısız olabilir mi insan? Mesele... Hep onu düşünüyorum... Böyle olunca kimi sever, kime şükredip övgülerini yollar?" (Dostoyevski, 1989a: 141).

Dostoyevski'nin eserlerinin ana temasını Tanrı düşüncesi ve buna bağlı varoluşsal sorunlar oluşturur. Onu ilgilendiren temel soru Tanrı'nın kanıtlanması ya da özelliklerinin araştırılması değildir. Ona göre Tanrı inancının sarsılması durumunda ortaya çıkabilecek sorunlar, Tanrı'nın varlığı tartışmasından daha önemlidir. Onun eserlerinde inanma ve inanmama olgusu, bir arada bulunur. Dostoyevski eserlerinde bu iki karşıt olguyu tartışarak, onların insan ve toplum hayatında ortaya çıkarabileceği etkiler üzerinde durur. Dostoyevski'nin eserlerinde her ne kadar inanmak ve inanmamak çelişkisi bir arada bulunsa da aslında o en çok kuşku duyduğu anlarda bile "İsa'nın yanında" yer alır. Bunun en açık kanıtını, ateizmin dozunu en çok artırdığı *Ecinniler*'de görmek mümkündür. Dostoyevski bu eserinde Ortodoks inanma biçimini tarihsel kökleri içinde ele almaktan geri kalmaz. Ömrünün son yıllarına kadar inanma ve inanmama olgusunun çelişkisini kendi kişiliğinden atamayan yazar geniş bir teolojik tecrübeye sahiptir. Özellikle sürgün yıllarında okuyacak başka kitap bulamadığı ve buna izin de vermediği için İncil'i çok okumuş, bu yolla Hristiyanlık hakkında oldukça fazla bilgi sahibi olmuştur. Bununla birlikte o inanmak kadar inanmamanın da felsefesini bilir. Camus, onun bu yönünü ortaya koymak için *Karamazov Kardeşler*'deki inanmayı savunan bölümü üç ay içinde yazmasına karşın ateizmle ilgili bölümü üç haftada ve üstelik büyük bir coşku ile yazdığını söyler ve şunları ekler: "Bir tek kahramanı yoktur ki, etinde bu diken taşımamış, onu kışkırtmamış ya da kimi zaman duyumda, kimi zaman ölümsüzlükte ona bir çıkış yolu aramamış olsun. Uyumsuz dünyaya böylesine yakın, böylesine kıvrandırıcı etkiler vermesini hiç kimse Dostoyevski kadar başaramamıştır (Camus, 1988: 121-123).

Dostoyevski *Karamazov Kardeşler*'i yazana kadarki hayatında inanmakla inanmamak arasında gidip gelmiştir. Bir dostuna yazdığı mektupta şöyle der: "Bu kitabın bütün bölümlerinde işlenecek başlıca sorun, bütün hayatım boyunca bilinçli ya da bilinçsiz olarak acısını çektiğim sorunun ta kendisidir: Tanrı'nın varlığı!" O, ömrü boyunca kendisine acı çektiren, çelişki-

lere düşüren sorunu bu eserinde çözmüş gibidir: “Eserin o kısmını [inanmayı savunan bölüm] yayınevine gönderirken şunları yazmıştı: “Gayeme ulaştımsa, temiz, ideal Hristiyanın sadece bir kavram olarak değil, gerçek maddi bir varlık hâlinde yaşadığını, ayrıca dinin Rus milleti için her derdin biricik devası olduğunu ispat ettim demektir. Zaten romanın gayesi de budur” (Akt. Pascal, 1989a: Önsöz). *Karamazov Kardeşler*’in sonunda sevgiye ve özgürlüğe dayalı inanma biçiminin temsilcisi olan Alyoşa, Starets Zosima tarafından halkın içine gönderilir. Bir din adamının yeri manastır olduğu hâlde, geleneksel olanın aksine bu davranışın nedeni ne olabilir? Zosima, Alyoşa’yı, Avrupa kültürünün etkisiyle kendi ruhuna yabancılaşmış, kendi insanından ve maneviyatından utanır hâle gelmiş aydınların yanına değil, Rusya’nın kurtuluşunu kendilerinde gördüğü basit halkın içine, sıradan insanların yanına gönderir. Basit halk, ulusal kültürün ve kimliğin özünü kendi içinde taşıyan yalın bir güçtür. Böylece Alyoşa, Dostoyevski’nin ideal toplum anlayışının gerçekleştiricisi olarak, bir filozof ve eğitici olarak inzivadan çıkar, Rusya’nın geleceğini kendilerinde gördüğü, Rus ruhunu ve otantisitesini kendi içinde taşıyan geniş halk kitlelerine doğru yönelir (Dostoyevski, 1989b: 258).

Dostoyevski’nin son eseri olan ve “inanmanın gerekliliğini vurgulamak için” yazdığını söylediği *Karamazov Kardeşler* şu şekilde biter: Alyoşa halkın içine karışmak için yola çıktığında çocuklar etrafında toplanır ve kendisine sorarlar: ‘Karamazov, dinin söylediği doğru mudur, ölümler arasında yeniden dirilecek miyiz?’ Alyoşa çocukların bu sorusuna şöyle karşılık verir: “Elbette yeniden görüşeceğiz, bütün bu olup bitenleri birbirimize sevinçle anlatacağız” (Dostoyevski, 1989d: 460). Camus, Dostoyevski’nin büyük çalkantılar, kuşkular ve sarsıntılar içinde geçen sanat hayatının bu cümlelerle noktalanması karşısında şunları söyler: “Böylece Kirilov, Stavrogin ve İvan yenilmiştir. *Karamazov Kardeşler*, *Ecinniler*’i yanıtlar. Alyoşa açıkça “birbirimizi yeniden bulacağız” der. İntihar ve delilik söz konusu değildir artık. Ölümsüzlük ve sevinçlerinden kuşkusu bulunmayan insanlar için bunların ne gereği vardır” (Camus, 1988: 122). Sigmund Freud da Dostoyevski’nin ömrünün sonlarına doğru inanma olgusu karşısındaki tutumunu onun nevrotik ve rahatsız kişiliğine bağlar” (Freud, 1960). Oysa Dostoyevski için inanma sorunu, psikolojik bir sorun değil, daha çok felsefî ve varoluşsal bir sorundur. Bir kişilik olayı değil, bir insan, devlet, toplum ve uygarlık sorunudur.

Daha önce belirttiğimiz gibi Dostoyevski “Tanrı nedir veya nasıldır?” diye sorup bir çözüm arayışı içine girmez; Ortaçağ filozoflarının başlıca tartışma konusu olan “*credo ut intelligam*” (anlayayım diye inanıyorum) ya da “*intelligam ut credam*” (inanayım diye anlıyorum) sorunu onu ilgilendirmez. Tanrı’nın ne ya da nasıl olduğu konusunda açıklamalar getirme çabası içi-

ne girmez. Onun eserlerinde inanan ya da inanmayan insanlar vardır. Ne inanan neye inandığını, ne inanmayan neye inanmadığını tam bir açıklık içinde bilebilmektedir. Onun bir kahramanı şöyle demektedir: “İnanırım (*credo*), ama neye olduğunu ben de bilmiyorum” (Dostoyevski, 1989a: 207). Bilinmeyen Tanrı’dır. Onun bilinmemesi, aklın kavrama gücünün üstünde olmasındandır. Dostoyevski, inanma konusunda Pascal’la birleşir.³ “Nasıl bir insanım, nelere inanır, umutlarımı nelere bağlarım? Ben Tanrı’yı olduğu gibi bütün sadeliği ile kabul ediyorum. Şuna dikkat etmeliyiz: Tanrı varsa ve yeryüzünü gerçekten yaratmışsa onu Euclid geometrisi üzerine kurmuş, insan zekâsına ancak üç boyutlu kavrama gücü vermiştir. Bununla beraber bütün kâinatın yalnız Euclid ilkelerine dayandığını şüphe ile karşılayanlar, hatta Euclid’e göre yeryüzünde kesişmesi imkânsız olan iki doğrunun belki sonsuzluğun bir yerinde kesişeceğini düşünenler çıkıyor. Azizim, aklım bunlara ermedikten sonra Tanrı’yı nasıl anlayabilirim? Açık söylüyorum, bu çapta davaları çözebilecek güçte değilim ben. Zekâm Euclid çevresi içinde dünyasaldır. Bu çeşit meseleler ancak üç boyuta akıl erdirebilenler için değil” (Dostoyevski, 1989b: 124).

Dostoyevski’nin bu görüşleri, varoluşçuluğun dindar kanadı tarafından da benimsenmiştir.⁴ Buna göre dünyasal boyutlar içinde düşünmeye alışmış olan aklımızla, zihinsel kategorilerimizle Tanrı’yı ve onun aşkın varlığını kavramamız imkânsızdır. Dostoyevski bu açıklamalarıyla Kant’ın ruh, evren gibi metafiziğin klasik konuları karşısında göstermiş olduğu çözüm çabasına benzer bir arayış içinde görünmektedir. Kant’a göre anlama yetimiz ancak zaman ve mekânla sınırlıdır ve ancak fenomenleri kavraya-

³ Tez’in 27-28. sayfa aralığından: “Pascal kendi düşünce iklimi içinde inanma olgusunu sorgular. “Karanlıklar görüyorum dört bir yanda. Bir yokluk olduğuna mı inanayım, yoksa bir Tanrı olduğuna mı?” der. Pascal inanç alanının belirsizliğini bu şekilde ortaya koyar. Dinin bazı yönleri akılla anlaşılabilir, fakat bütün yönleri anlaşılabilir. Eğer dinin bütün yönleri akılla anlaşılmaya çalışılırsa ortaya inancın ad doğasına uygun düşmeyecek birtakım saçmalıklar çıkar. “Her nesne akla uydurulursa dinimizin elinde doğaüstü, gizem dolu bir nesne kalmaz. Aklın ilkelerine karşı durulursa gene bizim dinimiz düpedüz saçma ve gülünç olur. Buna göre din, ne akılla ne de akılsız anlaşılabilir. Eğer din salt akıl planında kavranılmaya çalışılırsa ortaya yanlışlar çıkar. Bunun için Pascal, “her insan kendince bir Tanrı yapar” der (Pascal, 1966: 15). Bunun açıklanması şu şekilde olabilir: Dostoyevski ve bazı varoluşçu filozofların (Kierkegaard, Jaspers ve Marcel gibi) da üzerinde durdukları gibi, özellikle Tanrı ve Ruh gibi teolojik konularda, dünyasal olan ve dünyasal boyutlar içinde düşünmeye alışkın olan aklımız sağlam ve tutarlı bir anlayış ortaya koymaz. Bu tür açık seçik olmayan konularda aklı aşan fakat onu kendi dışında bırakmayan gönül (*le coeur*) devreye girer. Çünkü bu tür problem alanlarının çözümüne yardımcı olacak ilke ve yöntem odur. Pascal bu ilkenin verdiği sezgi ve kavrayış gücüyle hiçbir çözümleme yapma gereği duymadan “O vardır” der (Pascal, 1966: 23). Rasyonel bir planda kalınarak Tanrı’nın var ya da yok olduğu kavranamaz. Ruhun ve bedeninin birbirine bağlılığı ya da bizim bir ruhumuzun olup olmadığı, evrenin yaratılmış mı yoksa yaratılmamış mı olduğu kavranamaz” (Pascal, 1966: 40).

⁴ *Ecimiler*’de, Kirilov tarafından dile getirilen, “Tanrı varsa insan özgür değildir, insan özgürse Tanrı yoktur. İnsan özgürdür ve Tanrı yoktur” (Dostoyevski, 1984a: 128, 129, 172, 268, 270), “Tanrı yoksa her şey mubahtır” (Dostoyevski, 1989b: 173) gibi önermeler Sartre ve Camus gibi varoluşçular tarafından dile getirilmekte, hatta felsefelerinin çıkış önermesi olarak kabul edilmektedir. Sartre “Tanrı yoktur ve insan özgürdür”, “Özgür olmaya mahkûmdur, hiçbir mazereti yoktur” der (Sartre, 1985: 75).

bilir. Zaman ve mekânla sınırlı olan anlama yetimizin kategorileriyle nimenler alanına girerek Tanrı, ruh ve evren gibi konularda spekülasyonda bulunursak yanılığın içine düşeriz. Bu nedenle insan kendine ait biricik aklını yitirmek istemiyorsa bu sıçramayı yapmamalıdır (bkz. Kant, 1983).

Kant klasik metafiziğin bu üç sorununun çözümünü *Pratik Aklın Eleştirisi'*nde bulurken (etik alan), Dostoyevski daha farklı bir yol izler: İnancın kaynağı rasyonel ya da zihinsel değil, sezgiseldir. İnanma duygusu sevgiye dayanır ve sevgiden kaynaklanır. Onun kaynağı anlama değildir. İnsan anladığı için değil sevdiği için inanır. Pascal, Kierkegaard, Jaspers ve Marcel'le Dostoyevski'nin birleştiği nokta budur. Sözü geçen bu filozoflarda da Tanrı kanıtlanamaz ve kavranamaz. Tanrı'ya ancak bir aşk, bir sevgi duymak söz konusu olabilir. Pascal'da düşünmek aklın, inanmak gönlün işidir. "Aklın aldığına inanmak pek doğal bir şeydir, bunun övünülecek bir yanı yoktur. Asıl iş insanın aklının almadığına inanması, bunun için kendisini yenmesidir (bkz. Gökberk, 1983: 207). Kierkegaard'da Tanrı aşk, Jaspers'te kendi özgürlüğü ile bulabileceği bir varlık, Marcel'de ise en yüce "Sen" dir. İnanmanın temelinde olan duygu ise sevgidir. Dostoyevski, Ortodoksluğa bağlı inama biçimini İncil'in IV. Bab'ından aldığı bir cümle ile ortaya özetler. Buna göre Katoliklik, sevgi ve özgürlüğe dayalı inanma biçimi yerine mucizeyi ve devlet otoritesini aracı kılan hiyerarşik bir inanma biçimi vaz eder. Dostoyevski'ye göre Ortodoks inanma biçimi hiçbir baskıyı, otoriteyi, aracıyı ve mucizeyi koşul görmeden salt sevgi ve özgürlük temelinden kaynaklanan bir inanma biçimini benimser (Dostoyevski, 1989d: 158-167). Bu yaklaşım Dostoyevski'yi varoluşçu bir çizgiye yaklaştırırken aynı zamanda onun görüşlerine tarihî ve felsefî bir derinlik de kazandırmış olur.

Tanrı inancı, Dostoyevski'de, erdem, sevgi ve dayanışmanın, toplumsal düzenin ve yaşama sevincinin kaynağıdır. Tanrı'ya ve ruhun ölümsüzlüğüne inmayan bir kişi sevebilir mi, iyi ya da kötü bir değer yargısına sahip olabilir mi? "Tanrısız insan erdemli olabilir mi? Hep onu düşünüyorum. Böyle olunca kimi sever insan? Kime şükredip övgülerini kime yollar? (Dostoyevski, 1989d). *Karamazov Kardeşler'*de, Alyoşa, "Tanrı yoktur ve her şey mubahtır" diyen "Büyük Engizisyoncu" nun yazarı İvan'a sorar: "Peki, dedi Alyoşa, kederli bir hâlde: Ya taze bahar yaprakları, aziz mezarlar, mavi gök, sevdiğin kadın... Nasıl yaşayacak, neyle seveceksin onları?" (Dostoyevski, 1989b: 173). Bu anlayışa göre Tanrı inancı sevginin, sevincin ve yaşama gücünün kaynağı durumundadır.

Dostoyevski'ye göre, Tanrı inancının ortadan kaldırılması durumunda erdem anlayışı da ortadan kalkacaktır. Böyle bir durumda her şey iyi, her şey güzel ve her şey mubah olacaktır. İnsan, kötü olduğu varsayılan bir eylemden de, yüce bir değer uğruna yapılan eylem kadar zevk alabilecektir. Dinsel bir içeriğe sahip olan "iyi" ve "kötü" gibi değerler ortadan kalka-

cak, insanların yaşama ve eyleme biçimlerine zevkleri, çıkarları ve istekleri egemen olacaktır. “İyi” ve “kötü” gibi değer yargıları Tanrı inancına bağlı olarak içerik kazanmıştır. Tanrı inancının kaldırılması ile tüm bu değerler geçersiz kalacaktır. “Akıl hiçbir zaman iyilik ile kötülük arasındaki farkı görebilecek, hatta yaklaşık olarak iyilik ile kötülüğü birbirinden ayırabilecek güce ulaşmamıştır. Tersine utanılacak derecede birbirine karıştırmıştır ikisini” (Dostoyevski, 1984: 286-287). Bu aşamada iyinin ve kötünün yerine geçebilecek bir değerler sisteminin yaratılmasında akıl da insanlara gereken yardımı sağlayacaktır. İyi ve kötü ortadan kalktığında insan tanrısal bir gurur ve sınırsızlığa ulaşarak yaptığı hiçbir eylem için yasak ve sınır tanımayacaktır; böylece “Tanrı’ya kanun yoktur” ilkesi ile insan kendi kendisinin kanunu hâline gelecektir. Bu özellik, toplumsal hayatta bir bencillığe ve kosa neden olarak yaptığı hiçbir eylem için bir değer, ölçü ve sınır tanımayan, işlediği hiçbir suçtan dolayı yargılanmayan insan, kendi hayatı, çıkarları ve yaşama hakkı için başkalarının hayatını ve yaşama hakkını hiçe sayacaktır; “sürgünler birbirini yiyecek” ya da insan insanın kurdu olacaktır. İnsanlar kendi çıkarları için, koydukları birtakım kurallar çerçevesinde birleşseler bile bundan olumlu sonuç alamayacaklar, “kanunlara dayanarak dünyayı nizama sokacaklarını sananlar, İsa’yı reddettikleri için sonunda ortalığı kana boyayacaklardır; zira kan kanı çeker. Kılıcı kınından çeken, kendi de kılıç altında can verir. İsa’nın verdiği söz olmasaydı, insanlar yeryüzünde iki kişi kalana kadar birbirlerini temizlerlerdi. Ama son kalan iki kişi bile kibrine gem vuramayarak kapışacaklar, birinden biri vurulacak, tek bir kişi kalacaktı; o da sonunda kendi kendine kıyacaktı.” (Dostoyevski, 1989b: 264). Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Tanrı inancı olmadan erdem ve adalet olmayacağı gibi toplumsal hayat ve kişiler arası barış da olmayacaktır.

Dostoyevski’nin çeşitli eserlerinde defalarca belirttiğine göre gerçek sevginin ve karşılıksızca sevmenin, yaşama sevincinin kaynağı Tanrı’dır. “Yeraltında kazma sallayan pek çok insan var. Evet, biz prangalı, özgürlükten yoksun olacağız. Ama büyük kaderimiz içinde sevinç için doğacağız; yokluğunda insanın yaşayamayacağı sevinç için... Tanrı var ve var olacak; zira insanlara sevinç bağışlayan Tanrı’dır; bu ona özgü bir ayrıcalıktır. Orada, yeraltında Tanrı’sız ne yaparım ben? Yalan söylüyor Rakitin; onlar Tanrı’yı yeryüzünde kaldırırlarsa, yeraltında bizler O’na kavuşacağız. Sürgün Tanrı’sız yapamaz. Biz yeraltı insanları toprağın derinliğinden sevinç tanrısına trajik kasideler sunacağız. Yaşasın Tanrı ve O’nun sevinci!” (Dostoyevski, 1989b: 143).

Dostoyevski’nin çeşitli eserlerinde görülen “toprağa kapanıp gözyaşları dökmek” ifadesi, sevgiye ve özgürlüğe dayalı inanma biçiminin verdiği bir coşkudur. “Dünyada çektiğimiz her acı, döktüğümüz her gözyaşı bir sevinçtir. Bastığın toprağı gözyaşlarınla bir ayak derinliğinde ıslattığın gün,

her şey senin için bir sevinç nedeni olacaktır. Bir daha acıyı tanımayacaksın, hiçbir zaman. Tanrı böyle buyurmuştur. [...] O günden beri dua edip secdeye kapanırken yeri öperim; toprağı öper ve ağlarım. Sana söylüyorum Satuşka, bu gözyaşlarında bir kötülük yok, acın olmasa bile sevinçten akar onlar, kendiliğinden akar, böyle diyorum sana. Bazen göl kıyısına giderdim, dağa tırmanırdım, yüzümü güneşin doğduğu yöne çevirirdim, yere kapanır ağlardım. Hiçbir şey hatırlamazdım o an, hiçbir şey bilmezdim” (Dostoyevski, 1984b: 165). Starets Zosima ölürken yanındakilere şöyle seslenir: “Yere kapanarak toprağı öpmekten zevk al. Durmadan, doymadan her şeyi, herkesi sevmekten geri kalma, bundan doğan coşkunluğu ve heyecanı her zaman ara. Toprağı sevinç gözyaşları ile ıslat; bu gözyaşlarını sev. Coşkunluğundan çekinme; ona değer ver; çünkü bu, Tanrı’nın seçkin kullarına bağışladığı bir ihsandır” (Dostoyevski, 1989b: 270-271).

Dostoyevski’de sevgi ve inanma duygusu birbirinden ayrı düşünülmez. Sevgi, inanma duygusuyla birlikte güç bulurken inama duygusu da sevgi ile güçlenir. Starets Zosima, kendisine “inançsızlık ıstırapı çekiyorum” diyen doktora herkesi ve her şeyi hiçbir karşılık beklemezsizin sevmesini önerir. “Faydalı bir sevgiyle [...] yakınlarınızı daima artan bir sevgiyle sevmeye gayret edin; içinizdeki sevgi çoğaldıkça Tanrı’nın varlığına da, ruhun ölmezliğine de kanaat getirmeye başlarsınız. İnsanları sevmeye tam bir nefis feragatine varabilirseniz, yüzde yüz inanırsınız, ruhunuz artık hiçbir kuşkuyla kararmaz. Bu denenmiştir, tereddütsüz böyledir. (Dostoyevski, 1989a: 79). Bu açıklamaya göre sevgi, kişinin kendisinden yapacağı bir fedakârlıkla başlar. Bu fedakârlıkla gururdan arınan insan başkalarını da sevebilecek, böylece egosunun olumsuz yönlendirmelerinden kurtulacaktır. Dostoyevski’nin “faydalı sevgi” dediğı bu duygu, en sonunda bir inanma biçimine dönüşecektir.

Tanrı inancı adaletin de güvencesidir. Dostoyevski hayatının büyük bir kısmını hapis ve sürgünde geçirdiğinden insanın insana sağlayabileceğı adalet konusunda ciddi endişeleri vardır. Onun eserlerinin çoğunda bu konu irdelenir. *Ölü Bir Evden Hatıralar*’da cezalandırma yöntemleri ve suçlular üzerindeki gözlemleriyle dikkati çeker. Verilen cezalar suçluyu ıslah etme ve onları yeniden topluma kazandırma konusunda yeterli midir? Cezaevlerinin sağlıksız koşulları bir yana mahkûmlara verilen anlamsız cezalar onlar üzerinde nasıl bir etki yapmaktadır? Toplumdan ve günlük hayattan zorla koparılan bu insanların, hapisanelerde doğal bir şekilde, kendi iradeleri ve istekleriyle yaşamalarına imkân var mıdır? İşsiz güçsüz kalan bu mahkûmlar şişeye kapatılmış örümcekler gibi birbirlerini yiyeceklerdir (Dostoyevski, 1989e: 24-25).

Dostoyevski, mahkûmların cezalandırılma yöntemlerini eleştirir. Bir kovadan öbürüne su ya da kum aktarmak, bir yığın toprağı bir yerden bir

yere, oradan başka bir yere taşıyıp durmak gibi sonunda mahkûmlara hayatı ve yaptıkları işi anlamsız hissettirecek cezalar vermek, onları ıslah etmeyeceği gibi suça olan eğilimlerini de büsbütün artıracaktır. “Böyle cezaların ancak işkence, intikam aleti olacağından kuşku yoktur. Bu ceza hiçbir makul gayeye varmadığı için anlamsızdır.” Üstelik mahkûmlar, kendilerine verilen bu anlamsız cezalarla ezilip incitilmektedirler. İnsana en korkunç katilin bile duyunca dehşete düşeceği kadar ağır bir ceza verilmek istenirse, gördüğü hizmetin tamamıyla anlamsız ve faydasız olduğunu hissettirmek yeterli olacaktır” (Dostoyevski, 1989e: 24-25, 30).

Dostoyevski, sürgün ve hapisane hayatında her türlü suçu işlemiş kişilerle bir arada olmuş, onlardan edindiği izlenimlere dayanarak hapisaneden çıkan katillerin daha da acımasız kişiler oldukları, hep biraz daha ustalaşarak dışarıya çıktıklarını belirtmiştir. Onlar, hapisanedeki boş zamanlarında birbirlerine işledikleri suçları anlatarak, bu suçlar üzerinde tartışarak, yorum yaparak suç işleme kapasitelerini artırmaktadırlar. Oysa hapis ya da sürgün gibi maddi bir cezanın suçluyu yaptığı suçtan dolayı pişmanlık duymaya, o suçu bir daha işlememeye, yararlı bir insan olmaya yöneltmesi gerekir. *Suç ve Ceza, Ölü Bir Evden Hatıralar*’da olduğu gibi *Karamazov Kardeşler*’de de “insan adaleti”ne karşı duyulan kuşku ve güvensizlik dile gelir. Bu eserlerde ortaya çıkan görüş şudur: Gerek ağır ceza, gerek hukuk mahkemeleri işlerine kilise karışmalıdır. Dostoyevski’ye göre bu anlayışın haklı gerekçeleri vardır: “Bugünün suçlusu vicdaniyla sık sık birtakım uzlaşmalara gider: “Çaldım, ama kiliseye karşı gelmedim; İsa düşmanı da değilim!” İsa olmasaydı suçlu doludizgin suç işlerdi, cinayet işlerdi, cezası da yoktu. Demin beyefendinin bahsettikleri ve çoğunda sadece suçlunun kalbini bir kat daha katılaştıran makineleşmiş cezayı kastetmiyorum; etkili, gerçekten korkutan, uslandıran, vicdana hitap eden cezadan bahsediyorum. Hele bu sürgün suçlulardan hiçbirinin gözünü korkutamaz; cinayetler azalacağı yerde gittikçe çoğalmaktadır. Çünkü kesilen zararlı bünyenin yerine bir hatta iki tane yenisi yetişiyor. Suç işleyeni ıslah edip onu bambaşka bir insan yapabilen tek vasıta suçluya vicdanının sesini duyurabilen İsa’nın kanunudur” (Dostoyevski, 1989e: 92). Bu anlamda ceza ezmeye ve anlamsızlaştırmaya yönelik olmaktan çıkarak ıslah etmeye yönelik hâle gelir, kişi kendi vicdanî durumuyla kendi kendini cezalandırır. Vicdan, en büyük ceza vericidir. Onun dayandığı temel “İsa kanunu”dur. Dostoyevski’nin eserlerinde görülen “vicdan azabı” ögesi, böyle bir manevi cezalandırma yöntemidir. Bu yöntemde dış etkinin değil, insanın kendi kendisini cezalandırması söz konusu olur.

Tanrı inancı aynı zamanda insanın yeryüzündeki varoluşunun anlamı sorununa da bir çözüm getirebilir. Tanrı inancı ortadan kalktığı zaman kişi yeryüzündeki anlamını ve değerini sorgulamaya başlar. *Ecinniler*’deki

Kirilov tipi bunun en önemli örneğini oluşturur. Kirilov, Lucterius'un görüşlerini⁵ tekrarlayacak şekilde, Tanrı inancının ölüm açısından kaynaklandığını ve aslından böyle bir inancın kuruntudan başka bir şey olmadığını söyler. Buna göre ölüm korkusu yenildiği an Tanrı inancı sarsılarak insan dünyanın hâkimi ve efendisi durumuna gelecek, ortaya bir "Tanrı-insan" çıkacaktır. Kirilov'un hareket noktası şudur: Eğer Tanrı varsa insan özgür değildir, eğer insan özgürse Tanrı yoktur. İnsan özgürdür ve Tanrı yoktur. Kirilov bu mantıktan hareketle özgürlüğünü en yetkin bir biçimde kanıtlatma yolu olarak kendini öldürmeyi seçer (Dostoyevski, 1984a: 128, 129, 172, 268, 270).

Görülebileceği üzere, insanın yeryüzündeki yeri ve anlamı sorunu Dostoyevski'ye göre Tanrı inancından soyutlanamayacak bir sorundur. Dostoyevski için Tanrı'nın varlığı sorunu tüm varoluş sorunlarının merkezi ve anahtarı konumundadır. Kişi bu soruna şu ya da bu şekilde bir çözüm arama çabası içine girmeden yaşayamaz. Tanrı inancı sorunu kişinin kendinde başlar ve toplumun her alanında ve bütün kurumlarında kendini hissettirir.

Varoluşçu felsefe açısından bakıldığında sonuç olarak şöyle bir değerlendirme yapılabilir: Dostoyevski kadar varoluş sorununu insan doğasına gerçekçi bir şekilde taşıyıp tartışabilen pek az filozof, psikolog, edebiyatçı/romancı vardır. Bu yönüyle o, varoluşçuluğun sadece edebiyat alanında değil, olası tüm alanlarda en büyük ve en güçlü temsilcisidir. Varoluşçuluğun felsefi bir tutum olarak ortaya çıkmasından önce onun bu yaklaşımı gösterebilmesi, söz konusu yaklaşım içinde onun öncü konumunu da ortaya koyar. "Hayatı anlamından daha çok sev!" diyen Dostoyevski, hakkında söylenebilecek söz yine onun şu sözleri olabilir: "İnsan varoluşunun temel yasası, yüce bir varlık önünde eğilebilme imkânından ibarettir. İnsanlar, ellerinden bu sonsuz yücelik alınırsa, yaşamayı reddedip umutsuzluk içinde ölürlere. Sonsuzluk ve mutlaklık, insanlara üzerinde yaşadıkları şu küçük gezegen kadar gereklidir" (Dostoyevski, 1984b: 440).

⁵ *Tez*'in 18-19. Sayfalarından: "Epikürosçuluğun ahlâk anlayışının temelini materyalist bir dünya görüşü oluşturur. Buna göre, evren ve ruh maddeden oluşur. Maddeyi oluşturan öğeler ise atomlardır. Bu düşünce akımının en önde gelen filozoflarından biri olan Lucretius *Evrenin Yapısı*'nda dünyanın atomlardan oluştuğunu, onun *hiç*'ten tanrısal bir güçle yaratılmadığını, çünkü hiçten hiçbir şey yaratılmayacağını belirterek amacının Tanrı'nın eli olmadan evrenin nasıl oluştuğunu ve var olduğunu araştırmak olduğunu söyler. Ona göre insan korkularının temelinde batıl inanışlar vardır. Özellikle ruh hakkındaki inanışlar, insanları ölüm korkusu içinde bırakarak onlarda bir sonsuz hayat beklentisi oluşturmuştur. Oysa ruhun da yapısını, tıpkı diğer şeyler gibi ateş, hava ve soluk gibi maddi şeyler oluşturduğu için ölüm bu cisimlerin ayrışmasından başka bir şey olmayacaktır. Ruhun madde olarak algılanması, ölüm korkusunun yenilmesi, ruhun ölümsüzlüğü ve bengi hayat beklentisinin ortadan kalkması anlamına gelir. Kişi ölüm korkusunu yendiğinde batıl inançlarından da arınmış olur. Ölüm korkusu anlamsız bir korkudur; çünkü insan yaşadığı sürece ölmemiş, öldüğünde ise zaten varlığı ortadan kalkmış demektir. Bu durumda kişi "ölümden bana ne!" deme cesareti gösterebilmelidir" (bkz. Lucretius, 1974: 18).

Sonuç

Tezimde yazmak ve anlatmak istediklerim tabii ki sadece bunlardan ibaret değildi. Ve belki asıl yazmak istediklerimi hiç yazamadım. Oluşturduğum bir kitaplık malzemenin, tezin içindeki orantıyı koruyabilmek adına sadece bu üç beş sayfayı teze aktarabildim. Geride tomar tomar notlar kaldığını hatırlıyorum. Bugün bana sanki asıl yazmak istediklerim orada, o notlar içinde kalmış gibi geliyor. Şimdi o notlar nerededir, bilmiyorum. Sanki her beş yılda bir oradan oraya taşınırken birkaç kez gözüme çarpmıştı da kaybedilmiş toprakların haritasını görür gibi olmuştum. Yoksa kaldırıp atmış mıydım onları, yoksa kolayca bulabileyim diye görünür bir yere mi koymuştum, hiç bilmiyorum. Tezde *Budala*'dan, yani Prens Mışkin'in saf insanî ve ahlâkî duyarlığından hiç söz edemedim, *Suç ve Ceza*'nın, Büyük Engizisyoncu'nun dünyasına hiç giremedim, Kirilov'u yeterince anlatamadım, *Ecinniler*'in felsefî ve sosyolojik analizini yapamadım; tıpkı yazıyı ilk yazdığım zaman farkında olduğum gibi şimdi de bunların farkındayım. Bugün bu konuyu yazdıklarımın değil daha çok yazamadıklarımın hatırlamam ve öne çıkarmam çok tuhaf. Ve şu anda, bu yazıyı bilgisayarda tuşlarken, ona içyapısını ve felsefî dokusunu güçlendirecek bir katkı sunamadığımı da farkındayım. Ama bu nedense hep böyle olur. Hayat sürekli olarak kendini ileri doğru attıkça, gözümüz hep geride kalır ve nedense bazı konulara hep yeniden, yeni baştan dönmek isteriz. Ama bunun için çoğu kez zaman bulamayız, zaman bulduğumuzda ise ya kendimizi ya da kendisine döndüğümüz nesneyi bıraktığımız yerde bulamayız.

Şimdi bu yazıyı yeniden yazmış ve bitirmiş bir kişi olarak bir şeyin daha farkındaydım: Ne kadar yazarsam yazayım, ne söylersem söyleyeyim yine de o büyük dâhiyi, onun geride bırakmış olduğu o büyük mirası, insan dünyasının o uçsuz bucaksız yurdunu yine de anlatmış ve söylemiş sayılmam. Anlıyorum ki onun hakkında yazdığımız bir yazıyı yazdıklarımızla değil daha çok yazmadıklarımızla konuşmamız gerekiyor. Burada André Gide'in hep hatırımda kalan bir sözünü alıntılarla bitirebilirim: "Turgenyev bize güllerle bezeli bir bahçe, Dostoyevski ise uçsuz bucaksız vahşi bir orman bıraktı." Ne diyelim, büyük insanları sıradan bir bakış açısı ve üslupla anlatmak da mümkün olmuyor. Onları anlatabilmek için tutkulu bir ruh ve derin bir duyarlık da gerekiyor.